

Dobány Zoltán

Társadalmi-gazdasági viszonyok a Hernád völgyében a 18-20. században

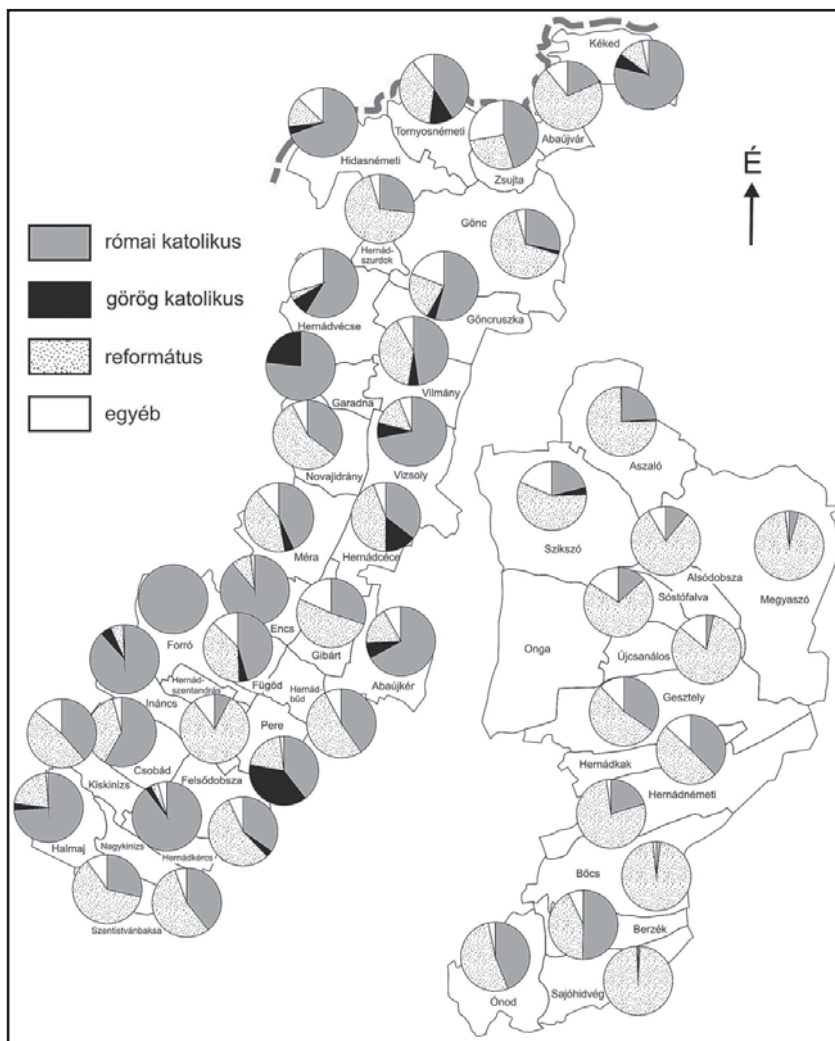
Az Észak-magyarországi középhegységet tagoló keresztirányú völgyek közül a Hernád-völgy a legjelentősebb, amely évszázadokon át sajátos szerepet töltött be a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában és az anyagi javak cseréjének a biztosításában. A déli medencesíkság (az Alföld) és az északi hegységkeret (a Felvidék) között természetes átjáróként lehetővé tette a gazdasági javak áramlását, miközben a völgyben folytatott polikultúrás gazdálkodás révén jelentős számú népességet tudott eltartani. A komplex eredetű (tektonikus-eróziós), itt-ott teraszokkal tarkított, viszonylag széles völgyben – a mai országhatár és a torkolat között – mintegy félszáz olyan település állt, amelyeknek kisebb-nagyobb határterülete a völgytalpon feküdt. E falvaknak (és néhány mezővárosnak) a kiterjedése a 18-19. században még meghaladta a 700 km²-t. Az átlagosan 4-6 km széles, magyarországi szakaszán kb. 60 km hosszú Hernád-völgy ettől némileg kisebb felszínt foglal el.

A települések egy része a folyóhoz közel, az alacsony, ármentes síkságon jött létre, más részük folyóteraszokon, valamint a domblábi és a hegylábi lejtőkön. A liget- és láperdő-maradványos, öntésföldekkel tarkított folyó menti hullámtér peremén három jelentős kiterjedésű magasparter is felkúsztak egyes falvak határterületei. A zömmel gyenge állékonyságú, főként pannóniai üledékekből álló magasparterek nagyobb részét tömegmozgásos jelenségek veszélyeztették, ami gazdasági hasznosíthatóságukat alapvetően befolyásolta. A völgy mentén elterülő falvak közül csak kevés olyan akadt, amelynek határa kizárólag az ártéri, illetve az ártér peremi síkságon feküdt volna. Északon, a bal parti települések némelyikének a határterülete felnyúlt a mérsékeltén tagolt és erodált alacsony, erdő borította domb- és hegyhátak térszíneire is, míg délebbre a hegységelőtéri hordalékkúp-síkság nyújtott jó lehetőséget a gazdálkodás számára. Az átellenes parton lakók a Cserehát erősebben tagolt, agyagbemosódásos barna erdőtalajjal fedett cseres-, néhol gyertyános-tölgyes erdőiből hasítottak ki kisebb-nagyobb parcellát. A Hernád-völgy alsó szakaszán – mindkét part mentén – elhagyott folyómedrekkel átszótt, réti talajosodó öntésföldekkel borított felszínen gazdálkodtak a helybéliek.

A Hernád-völgy településeinek különböző tájtypusokat érintő fekvése, a sajátos éghajlati adottságok (a Hernád-völgy alsó és középső folyása mentén az alföldi karakterű éghajlat dominál, a határhoz közeledve azonban már a hegyvidéki jelleg a meghatározó) s az ezekből kiaknázható előnyök valószínűleg nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy e falvak népessége évszázadokon át eredményesen tudott megbirkózni a természeti és a társadalmi-gazdasági nehézségekkel. Ha voltak is kritikus időszakok életükben, azok elmúltával előbb-utóbb képesek voltak újra reorganizálni gazdaságukat, és stabil szinten folytatni polikultúrás gazdálkodásukat.

A 18. század eleje éppen ilyen kritikus időszaknak tekinthető. A 17. század végének török ellenes harcai, majd az ismétlődő felkelések, a Rákóczi-féle szabadságharc, a járványos betegségek (pl. az 1707-1711 körül tomboló pestisjárvány) együttesen a népesség nagymértvű fogyását idézték elő az akkor három vármegyéhez tartozó Hernád-völgyi településeken is. Hidasnémeti, Hernádvecse, Abaújvár, Füged, Méra – s a sort még folytathatnánk – teljesen elnéptelenedett, némelyik falu több évtizedre is. 1715-ben jó néhány településen csak egy-két jobbágyportát írtak össze. A korábban fontos mezővárosnak számító Göncről is mindössze 33 adózóról tesz említést a korabeli forrás. Az újratelepíté-

1. ábra. A népesség vallás szerinti megoszlása Fényes Elek szerint (Onga adatai nélkül) – Szerk.: Dobány Z.)

sek eredményeként néhány évtized alatt újra növekedett a völgy falvainak a népesség. A telepések a környékbeli vármegyékből jöttek (elsősorban szlovákok, ruszinok és magyarok). A más nemzetiségekhez tartozók viszonylag hamar asszimilálódtak a túlnyomórészt magyarok lakta vidéken, így a Hernád-völgy népessége etnikai szempontból továbbra is megőrizte viszonylag homogén jellegét. A 18. század végére a népesség száma már meghaladta a 30000 főt, az átlagos népsűrűség pedig elérte a 47 fő/km²-t, ami lényegesen meghaladta a korabeli 29,4 fő/km²-es országos átlagot. Bár a népesség száma később már jóval kisebb mértékben növekedett (1941-ben 57136 fő élt a településeken), a Hernád-völgy népsűrűsége mindig magasabb volt, mint a környékbeli tájak átlagai. A vizsgált időszakban differenciáltan változott a népesség száma az egyes településeken. Némelyikben szinte változatlan maradt (pl. Kékeden, Zsujtán, Hernádszurdokon), míg másokban jelentősen növekedett (pl. Szikszón, Hernádnémetiben). Néhány település már a 19. században elérte népesség-maximumát (pl. Abaujvár, Zsujta, Gönc), s az 1940-es évekre a völgy településeinek a harmada tartozott ebbe a kategóriába. Az ezt követő évtizedekben – különböző ütemben és eltérő okok következtében – a falvak egy részében már megindult a népesség fogyása.

A 18. század végén, 19. század elején a Hernád-völgy népességének valamivel több, mint a felét a református felekezethez tartozók, kisebb részét (kb. a népesség 40%-át) a katolikusok (a római és a görög katolikusok) alkották. Több településen a reformátusok abszolút többségben voltak, máshol fordított volt az arány. Néhány faluban a görög katolikusok alkottak nagyobb hitközösséget. Az egyéb felekezetekhez tartozók közül a zsidók említhetők, akik legnagyobb számban Szikszón, Göncruszán, Zsujtán, Mérán, Göncön, Idrányban éltek, de alig volt olyan hely, ahol ne akadt volna néhány zsidó lakos. A Hernád völgyében a 18. században jelentek meg nagyobb számban, s főleg a vegyes lakosságú falvakban telepedtek meg, később már mindenütt. A gazdasági élet szinte minden területén nagy aktivitás jellemezte tevékenységüket, s a települések szellemi és kulturális életében is komoly szerepet tölthettek be. (1. ábra)

A Hernád-völgy településeinek sajátos – de korántsem egyedi – demográfiai jellegzetessége az volt, hogy a 19. század második felétől a reformátusok száma és aránya folyamatosan csökkent, ugyanakkor a római és a görög katolikusoké növekedett, elsősorban a reformátusokénál nagyobb természetes szaporodás következtében. Ennek ellenére a puritán életmódot folytató, ám a gazdálkodás tekintetében racionális szemléletet követő, éppen emiatt általában módosabb református népesség a falvak többségében kezében tartotta a gazdasági élet irányítását. Az egyes településeken belül, illetve a települések között a felekezeti hovatartozás jelentős mértékben befolyásolta a társadalmi kapcsolatok szintjét és rendszerét is. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy néhány lakóhelyen igen magas volt a kiskisnemesek aránya, ami a társadalmi-gazdasági viszonyokat egészen a 20. század közepéig alapvetően meghatározta. Mindezek mellett a népesség vagyoni helyzetéből fakadó sajátos osztálytagozódás is meghatározó volt a társadalmi-gazdasági viszonyok terén. A 19. század második felétől rendelkezésre álló adatok szerint a túlnyomórészt agrártevékenységet folytató Hernád-völgyi népesség kevesebb, mint 1%-át alkották a viszonylag tőkeerős nagy- és középbirtokosok. A gazdasági életben nagyon fontos szerepet betöltő 10-100 katasztrális holdon gazdálkodó középparasztság aránya viszont alig haladta meg a 10%-ot. A gazdasági fejlődés szempontjából legkisebb jelentő-

1 tudomány és társadalom

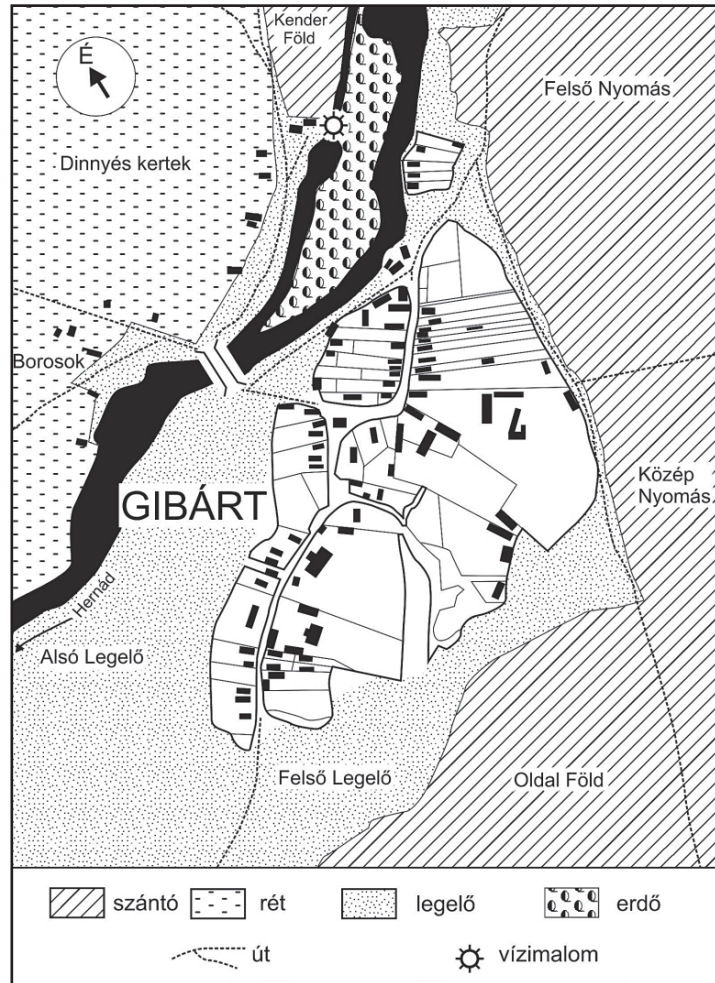
ségű mezőgazdasági munkások és cselédek aránya ellenben magasabb volt, mint 80%. Az ugyancsak fontos kispolgárságot alkotó kereskedő és iparos réteg aránya csak egyes nagyobb településen (Szikszón, Göncön) említhető.

A Hernád-völgy népességének gazdasági kondíciói, társadalmi viszonyai alapvetően befolyásolták a települések arculatát is. Az eltérő természeti tájak közötti kapcsolattartást biztosító, kontinentális útvonalként is szolgáló Hernád-völgy 18-19. századi település-rendszere (egy-két kivételtől eltekintve) az Árpád-kori településhálózat alaprétegéhez tartozott. A környező vidékhez hasonlóan e völgyet is a kétszintű településhierarchia jellemezte, amelynek egyik alapelemét a jobbágyfalvak (és kisnemesi falvak), másik elemét a mezővárosok alkották. A népesebb lakóhelyek közül Ónod, Megyaszó, Szikszó, Aszaló, Forró, Gönc, Göncruszka és Vizsoly rendelkezett mezővárosi jogállással. Bár e települések társadalmi-gazdasági súlya korántsem volt olyan mérvű, mint Kassáé vagy Miskolcé, a folyó menti települések gazdasági életét – differenciáltan – azért befolyásolták. Szikszó, Aszaló és Forró vonzási körzetébe a csereháti települések egy része is beletartozott, Gönc a (magyarországi) Hernád-völgy északi felére és a Zempléni-hegység településeinek némelyikére fejtett ki eltérő mértékű hatást. A falvak többsége szalagtelkes volt (egy vagy többbutcás), de a völgy déli részén már kétbaltelkes (kertes) település is előfordult (pl. Ónod, Megyaszó).

A 18. század végét jellemző települési viszonyokról elsősorban az első katonai felméréshez készített katonai leírásokból szerezhetünk tudomást. Ezek szerint a legtöbb faluban a templomon, az udvarházakon, a fogadón kívül alig volt egy-két szilárd alapú és falazatú ház. A folyó menti települések több mint ötezer, nagyrészt földből és fából épült házában átlagosan 6,2 fő lakott, meglehetősen szegényes körülmények között. Az 1 km²-re jutó házak száma 8,5 volt (a szomszédos Csereháton 6,3), néhány településen ennek a duplája. (2. ábra)

Lényegében a fentebb említett mezővárosokat is hasonló kép jellemezte, bár Szikszón és Göncön a fontosabb funkciót betöltő épületek már kőből épültek. Bár a völgy peremein a geológiai viszonyok kedvezőek voltak a kőbányászatra, a 19. század végéig a kő alárendelt szerepet játszott a völgytalp sokkal olcsóbban előállítható építőanyagaival szemben. A többségében hármasszoros osztatú lakóházak alig több, mint 10%-a épült csak kőből, a többség vályogból és sárból készült, szilárd alap nélkül. Ebben a tekintetben a korabeli országos átlaghoz képest a Hernád völgyében lényegesen kedvezőtlenebb volt a helyzet, és a házak tetőfedő anyagait tekintve is hasonló állapotokról tanúskodik a korabeli statisztika. A zsúp egyeduralmú tetőfedő anyag volt a legtöbb településen, ami azon túl, hogy sűrűn kellett javítani, még fokozott tűzveszélyt is jelentett (pl. Szikszón 1852-ben egyetlen tűzvész során 474 épület enyészett el).

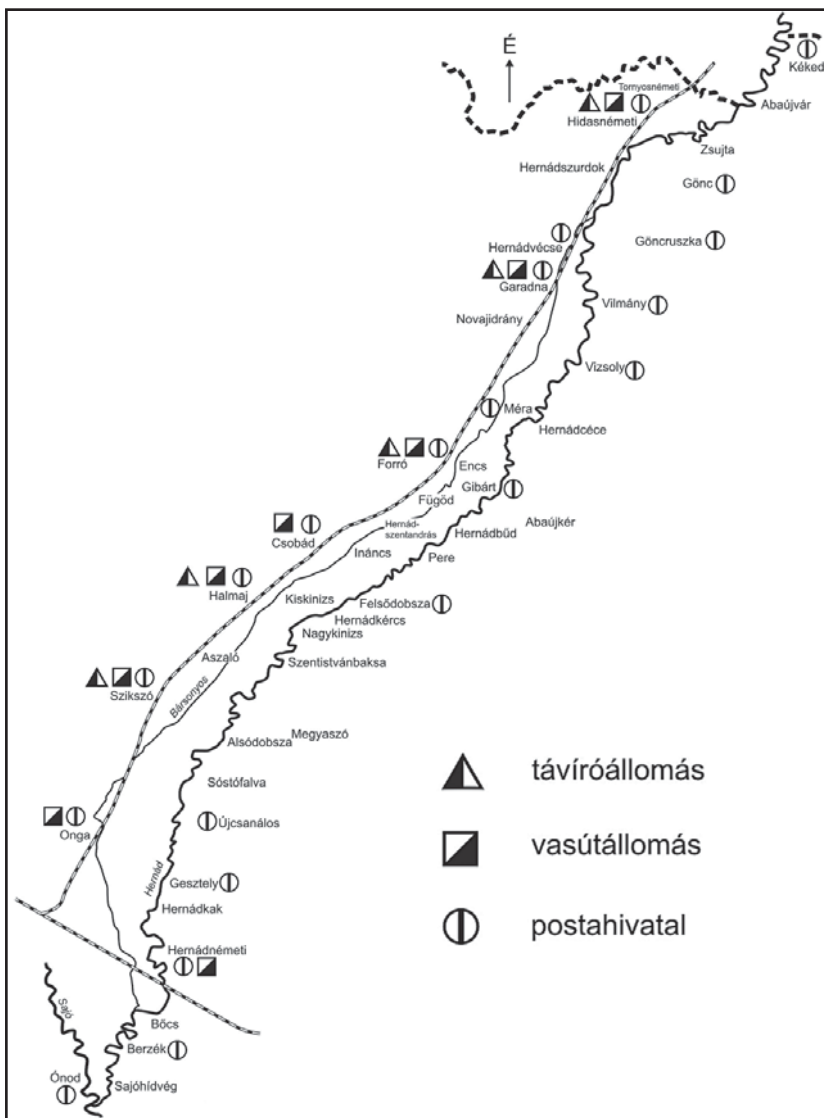
A falvak utcái – szilárd burkolat híján – siralmas képet mutattak, különösen nedves időszakokban. E kedvezőtlen képen valamit javított az, hogy a Hernád völgyében, a Pest-Buda-Miskolc-Szikszó-Forró-Kassa postaútvonal részeként a 18. században postaszolgálatot, s hozzá az év nagy részében járható utat építettek, amely érintett jó néhány Hernád menti települést is. Kezdetben Szikszón, Forróon, Hidasnémetiben, valamint a Hernád túlsó partján, Vizsolyban működött postaállomás. Hidasnémetiben ún. osztó postaállomás állt, ott ágazott el ugyanis az a postaút, amely Vizsolyon át Tállyára és Tokajba, onnan pedig Debrecenre át Erdélybe vezetett. Borovszky és mások adatai szerint az említett

2. ábra. Gibárt szalagtelkes belsőisége a 19. század közepén (Kézírtos térkép alapján, egyszerűsítve) – Szerk.: Dobány Z.

postaúton a 18. század végén hetente kétszer közlekedett postakocsi, s postaküldeményeket is kétszer továbbítottak. A 19. század második felétől (1853-tól) már heti négyre növelték a járatok számát.

Amikor a vasútvonal megépült a Hernád-völgy jobb parti részén (1860), a helyzet annyiban változott, hogy a postai szolgáltatás gyorsabb lett, és további településekre is kiterjedt. A közlekedési és szállítási lehetőségek javulása mellett a vasúti távírvonal és távíróállomások kiépítése is megtörtént, amely még inkább felértékelte a Hernád-völgyi települések szerepét. Rövid idő alatt a miskolc–kassai vasútvonalon négy terménybegyűjtő és -átrakóhely alakult ki jelentős vonzásterülettel (Szikszó, Halmaj, Encs és Hidasnémeti). (3. ábra)

3. ábra. Vasút- és távíróállomások, postahivatalok a Hernád völgyében a 19. század végén – Szerk.: Dobány Z.

A munkaerő és a gazdasági javak mozgása mellett az információáramlás fő tengelyét is a vasútvonal jelentette, hiszen posta- és távíróállomások még évtizedeken át csak a vasútvonal menti településeken üzemeltek, a távolabbi falvak lakói így kénytelenek voltak azok közreműködésével igénybe venni a lehetséges szolgáltatásokat. Egyébként a vasút és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra kiépítése nem csupán a vasútvonal mentén fekvő

települések fejlődésében játszott komoly szerepet, hanem a vizsgált települések mind-egyikében hozott valamilyen mértékű pozitív változást. Mindemellett az is tény, hogy a vasút megjelenése az addig jelentős gazdasági haszonnal járó távolsági kereskedelmet és fuvarozó tevékenységet egyre inkább háttérbe szorította a vidéken.

Végül is a Hernád-völgy rurális térségéből a 18-20. században csak Szikszónak és Göncnek sikerült némileg a többi település fölé emelkedni. Szikszó a 19. század második felében szolgabírószági székhely lett, és a királyi járásbírósnak is helyet adott. A korábbi mezővárosi kiváltságait 1866-ben elvesztő településen vasút-, posta- és távíróállomás, kórház, takarékpénztár és egyéb hitelintézet, tűzoltóság stb. működött. A legkisebbek számára óvoda, a különböző vallási felekezeteknek saját népiskola állt rendelkezésre, s egy ideig református gimnázium is volt a településen. A fontos közlekedési folyosó mentén fekvő, egykor említést érdemlő mezővárosi kisiparral rendelkező, a gazdasági nagytájak kontaktzónájában fekvő vásáros hely már a 19. század első felében kiterjedt vonzókörzetet alakított ki (lényegesen nagyobb, mint ahogyan azt Bácskai Vera és Nagy Lajos körülhatárolták). A 19. század végére Szikszó az urbanizálódás egyre több jelét hordozta magán, egyedüli településként a Hernád-völgy vizsgált szakaszán. 1920 után – mint kényszerű közigazgatási központ – tovább fejlődött (utcarendezés, közvilágítás kiépítése stb.). Gönc, amely 1570-től 1647-ig Abaúj vármegye központja volt, s a reformáció idején az ország egyik szellemi központjává vált, 1871-ben veszítette el mezővárosi jogállását, de mikroregionális centrumjellegét továbbra is megőrizte.

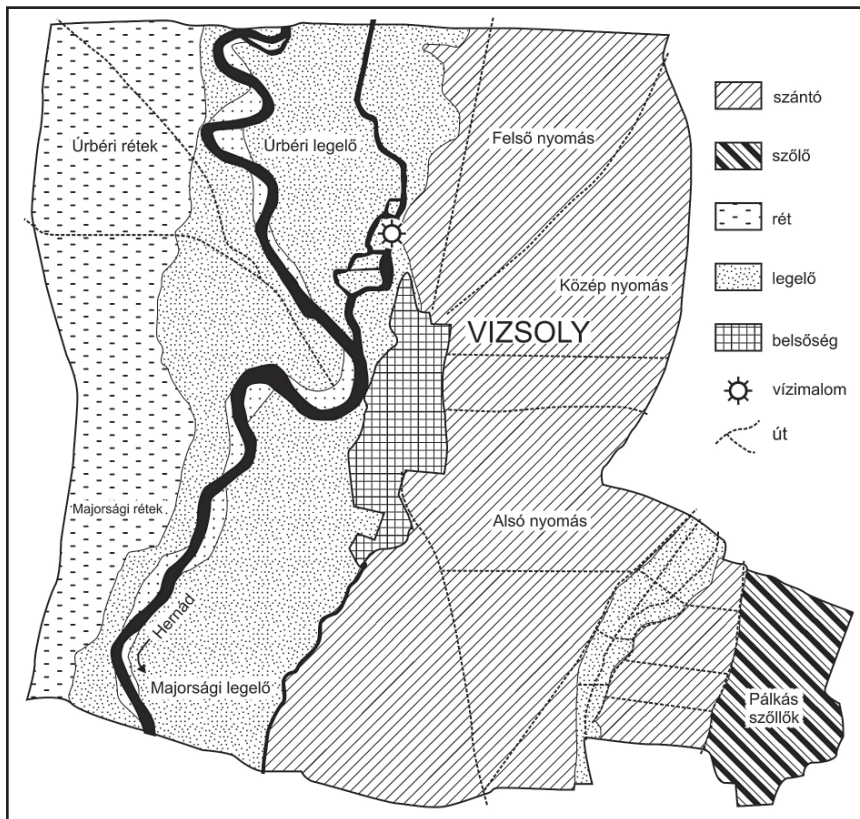
Forró és Vizsoly a fentiekhez képest kisebb jelentőségű települések voltak, szerény és meglehetősen elmosódott határu vonzókörzetekkel. A többi, alacsony hierarchiaszinthez tartozó Hernád menti település egyoldalú agrárjellegével, szegényes művi környezetével csak arra volt képes, hogy a helyi és a völgy jellegéből adódó helyzeti energiákat lehetőségeihez mérten minél tökéletesebben kiaknázza, s biztosítsa népessége számára az önellátás szerény, de stabil szintjét. Mindennek érdekében a Hernád-völgyi gazdaságok racionális földhasználatot valósítottak meg, ugyanis a kor termelési színvonalán megvalósuló mezőgazdálkodásuk megfelelt a természetföldrajzi adottságoknak is. (A 19. század közepétől ez az állapot azért lassan megváltozott, de nem olyan mértékben és ütemben, mint pl. a Tisza menti falvakban.)

A Hernád völgyét jellemző ökológiai viszonyokból következően a mezőgazdasági tér sajátos övezetekből épült fel. A völgyoldalak magasabb térszíneit szántók, néhol szőlő- és gyümölcsöskertek, valamint kisebb-nagyobb erdőfoltok foglalták el. A váltakozó szélességű völgytalpon nagy kiterjedésű gyepterületek (rét- és legelőterületek) övezték az alluviális felszínen meanderező Hernádot és a belőle Hernádszurdoknál kiágazó Bársonyost. A gyepterületek egyhangúságát a néhol csak keskeny, máshol széles sávban előforduló puhafás ártéri ligeterdők törték meg. Az árteret a Hernád elhagyott, gyakran már mocsaras, lápos mederszakaszai tették nehezen járhatóvá. (4. ábra)

A 18. század végén, 19. század elején a szántóföldi növénytermesztés még a völgy két oldalán elterülő magasabb térszínekre koncentrált. A legtöbb település határában a háromnyomásos gazdálkodást alkalmazták, de pl. Garadna szántói csak két nyomásra, Kiskinzséd pedig csak egyre voltak felosztva. Sajóhidvég szántóit négy részre tagolták, mivel a legelő szűkössége miatt kénytelenek voltak a negyedik nyomást marhalegelőként hasznosítani. Még komplikáltabb volt Böcs (Külsőböcs) határhasználata, ahol az

1 Tudomány és társadalom

4. ábra. Vízoly földhasznosítási térképe a 19. század közepén (1851)
(Kézírtas térkép alapján, módosítva) – Szerk.: Dobány Z.

egyik földbirtokos szántói négy, a másiké három nyomásból állt. A szántókon megtermelt a tavaszi és az őszi búza, a rozs, az árpa, a köles, a zab, a kukorica, sok helyen a bab és egyéb főzeléknövény. Néhány településen azonban – a határ szűkossége miatt – még a lakosság ellátásához minimálisan szükséges gabonaféléket is nehezen tudták megtermelni (pl. Alsódobszán). A nyomáson kívüli földeken elkülönítetten természetették a kenderet, a kukoricát és a burgonyát. A Hernád mente híres volt káposztatermesztéséről is, amely növényt szintén a nyomáson kívüli földeken termelték meg. Csanálos fehérpájáról volt nevezetes, Hernádszentandrason, Sajóhidvégen dohányt természettek. A belsőségek kertjeiben, illetve a szőlőhegyeken jelentős számú gyümölcsfa is állt, azok termése részben az önellátást szolgálta, másrészt a felesleg vásárokon történő értékesítése némi bevételhez jutatta a termelőket. Gönc gyümölcsstermesztése már a 18. század második felében is említésre méltó volt. Egyes mezővárosok és falvak gazdasági javai között fontos szerepet töltött be a szőlő és a bor is (pl. Szikszó, Aszaló, Forró). Az itteni borok minőségben nem versenyezhettek ugyan a hegyaljaiakéval, de azért számottevő jövedelmet biztosítottak a szőlősgazdáknak.

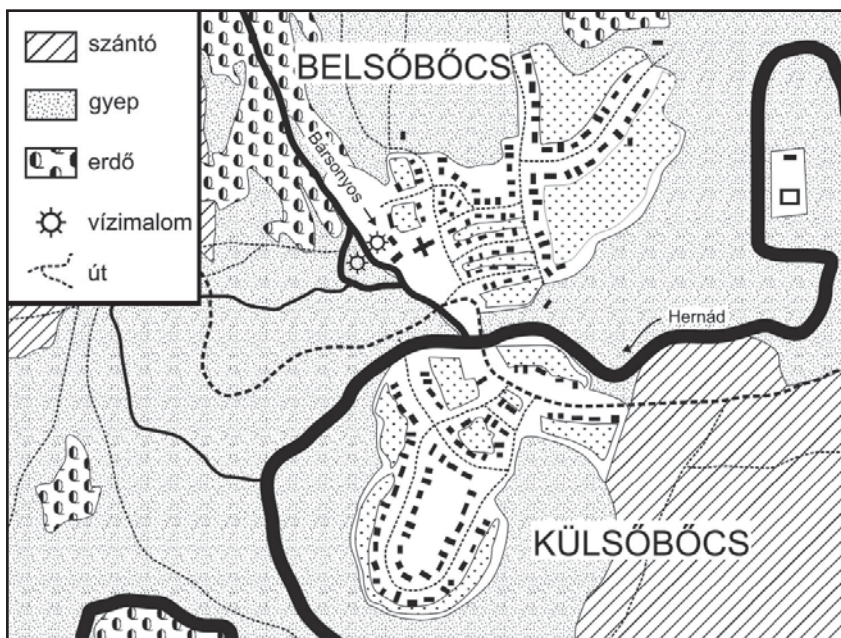
A rét és legelő csak a települések egy részében volt elegendő az állatállomány ellátásához. A falvak mintegy negyedében vagy a rendszeresen bekövetkező elöntések (néha szárazságok), vagy egyszerűen a gyepterületek hiánya okozott gondot, de az állattenyésztés lehetőségeit egyéb tényezők is korlátozták. A Hernád-völgy puhafás ligeterdőiben pl. nem, vagy alig volt makk. A nyomásos rendszer szigorú szabályai csak korlátozottan tették lehetővé a gyepterületeken kívüli legeltetést. Az egyes nyomások parcelláiban a takarmánynövényeknek nem volt helye, s nem folytatván okszerű rét- és legelőgazdálkodást a gazdák, a gyepterületek hozama is igen alacsony volt. A szűkös takarmánybázis, valamint egyéb (elsősorban természeti földrajzi) okok miatt a Hernád völgyében így sokkal inkább beszélhetünk egyszerű állattartásról, mint állattenyésztésről. Mindezt a 18. századi és a későbbi források, (pl. Fényes Elek, Korponay János, Borovszky Samu) majd a hiteles és teljeskörű statisztikák (s az azokból számítások útján levont következtetések) egyaránt alátámasztják.

Az erdő a települések negyedében hiányzott, illetve csak korlátozottan állt rendelkezésre. Ez nagyon megnehezítette és drágává tette egyes falvakban az építkezést, az alapvető szerszámok előállítását, néhol a háztartások tüzelővel való ellátását. Másol, ahol volt ugyan erdő, ott a birtokostól csak pénzért lehet beszerezni a fát. Ez komoly nehézséget jelentett a pénzben szűkölködő gazdálkodók számára. Pénzt egyébként leggyakrabban vagy a miskolci, illetve hegyaljai szőlőkben végzett munka révén szerezhettek a helybéliek, vagy úgy, hogy fuvar vállaltak. Más pénzkereseti lehetőség ritkán adódott a 18. század végén, 19. század elején.

A megélhetés biztosítása érdekében minden lehetséges alkalmat kihasználtak a folyó mentén élők. Halásztak a Hernádon és a Bársonyoson, a folyókra pedig – azok mozgási energiáját kihasználva – különböző funkciójú vízimalmokat telepítettek. A 18. század végén – a Hernád mai magyarországi szakaszán – 17, a Bársonyoson 13 vízimalom működött. Az 1850-es években a Bársonyoson még 8, a Hernádon 14 vízimalmot tüntetnek fel a katonai térképek, s a Hernádba ömlő patakokon is üzemelt néhány. A vízimalmok gyakran nem a települések belsőségén működtek, hanem azoktól távolabb. Mégis fontos szerepet tölthettek be a malmot (vagy malmokat) működtető falvak gazdasági életében (a helyieken kívül a Cserehátról, a Harangodról, a Taktaközből is sokan jártak a Hernád menti vízimalmokhoz gabonát őröltetni, egészen a 19. század második feléig). A vízimalmok szerepét később a gőzmalmok vették át (pl. Hernádnémetiben). (5. ábra)

Az árterület egyéb haszonvételeit (pl. a madártojásokat, a teknősbékát, az ehető növényféléseket stb.) és az erdő nyújtotta élelemforrásokat (pl. a mézet, a gombát, a szamócát, a szedret, a málnát, a somot, a kökényt) ugyanúgy elfogyasztották vagy eladták, mint a kertekben termelt zöldségfélét.

A 19. század második felében a határhasználat annyiban módosult a korábbiakhoz képest, hogy a völgytalpat elfoglaló gyepterületek jelentős részét feltörték szántónak. 1895-re a felszín közel 70 %-a már e művelési ágba tartozott. A rét kiterjedése felére csökkent három évtized alatt, a legelőé csak kisebb mértékben változott. A filoxeravész miatt szőlő alig maradt a vidéken, a kert aránya viszont megnőtt. A települések határában, 1895-ben 200963 db, 1935-ben 257346 db gyümölcsfa állt. Szikszónak, Göncnek, Hernádnémetinek és Bócsnek kiemelkedően nagy volt a gyümölcsfaállománya. A szántóföldeken a legfontosabb termelvények nagyjából ugyanazok voltak, mint korábban, legfeljebb a prioritások változtak meg. Nagyobb arányban jelent meg a szántókon többféle takarmánynövény, valamint a burgonya és a kukorica is. Mindezek a nyomáskényszer lazulásának, illetve

5. ábra. Külső- és Belsőbócs belsősége a 18. század végén. A térképen jól látható a két település belsősége, a templom, a két vízimalom, a belsőséghez tartozó kertségek, s a korabeli utcahálózat (Az I. katonai felmérés térképlapja alapján, egyszerűsítve) – Szerk.: Dobány Z.

a vetésforgóra történő fokozatos áttérésnek az egyértelmű jelei voltak. Miskolc fogyasztópiaca jótékonyan hatott a Hernád-völgy zöldségtermesztésére is, amely számottevő mértékben növekedett az 1940-es évekig.

1895-ben a településeken 21926 szarvasmarha, 7296 ló, 30645 juh és 24353 sertés alkotta az állatállományt, amit kiegészített még 99333 baromfi és 2330 méhcsalád is. A vizsgált időszak végén 27624 szarvasmarha, 7221 ló, 14354 juh, 27585 sertést írtak össze a gazdaságokban. Abszolút számok tekintetében ezek valóban jelentősnek tűnnek, ám vegyük figyelembe, hogy az állatállomány 53 település gazdaságai között oszlott el, s ha pl. egységnyi területre eső számosállatban fejezzük az állomány nagyságát, akkor a korábban megfogalmazott állításunkat támaszthatjuk alá, mely szerint a 18-20. században (1945-ig) nem volt akkora mérvű állattenyésztés a Hernád völgyében, mint azt egyes forrásokban olvashatjuk.

A sok apró, gazdasági eszközökkel alig rendelkező, tőkeszegény gazdaságban 1895-ben 2579 lófogat és 1595 ökör-, illetve egyéb fogat végezte el a szántás-vetés-betakarítás fáradságos műveleteit. A lófogatok 84%-a kettős volt, zömmel ezekkel bonyolították le a távolsági fuvarokat, míg a szántás sokáig inkább ökrökkel történt. A településeken 1895-ben 100 olyan birtok volt, amelyek nagysága meghaladta a 100 katasztrális holdat. E gazdaságokban 39 lokomobil, 41 járgány, 43 cséplő-szekrény, 167 vetőgép, 141 rosta, 1414 eke, 48 trieur, 76 szecs kavágó, 646 borona, 258 henger és 1007 ígás szekér állt rendelkezésre, gazdaságonként nagyon differenciáltan. 1935-ben a lófogatok száma

3238, az ökor- és tehénfogatoké 1861. A motorizáció a Hernád völgyében is terjedt, amit a 264 db motoros erőgép, 83 traktor, 203 motoros cséplőgép stb. jelzett. Vegyük azonban figyelembe, hogy mindez 16197 gazdaság között oszlott el. A modern termelőeszközök tekintetében Megyaszó, Hernádnémeti, Gesztely, Szikszó és Ináncs gazdaságai voltak legjobban ellátva. A legtöbb Hernád völgyi gazdaság azonban csak az önellátás keretei között működött, s elenyésző hányaduk volt képes nagyobb mennyiségű terméket a piacra vinni. A korabeli forrásmunkák elsősorban említést tesznek ugyan a Hernád völgyéből piacra juttatott termékekről, ám ezekből legfeljebb csak következtetni tudunk arra, hogy időnként milyen felesleggel rendelkeztek a helybeliek. Viga Gyula kutatásaiból tudhatunk meg legtöbbet e téren, s munkája eredményeként vázolni lehet a Hernád-völgy településeinek 18-19. századi kereskedelmi kapcsolatait is. E szerint a Hernád-völgy része volt a nagytájak közötti termékcserre akkumulatív övezetének. A völgyön át áramlott a Felvidék felé az alföldi gabona és más élelmiszer, valamint Tokaj-Hegyalja bora, az ellenkező irányba pedig épület- és más haszonfát, fa háziipari termékeket, vasárut, égetett meszet stb. szállítottak. Az Abaújban termesztett gyümölcs egy részét is a Hernád völgyében cserélték gabonára. A fa és faeszközök kereskedelmének a színteréül is szolgált néhány Hernád menti település piaca. Fontos állatvásárokat tartottak a völgyben (leginkább Szikszón), maguk a helybeliek azonban inkább a közvetítő kereskedelembe vettek részt, s nem az állatok tenyésztésében. A Hernád völgyének halkereskedelme elsősorban lokális igényeket elégített ki.

A szomszédos nagytájokról piacra szállítandó termékek fuvarozásában aktív szerepet játszottak a Hernád mentiek, egészen a vasútvonal kiépítéséig. Az Alföld irányából a Lengyelország és Oroszország felé irányuló kontinentális kereskedelembe is igyekeztek lehetőségeik szerint bekapcsolódni. A vasút megépítéséig a gazdaságok feleslegei a környező vásárokon cseréltek gazdát. A völgy lakói piacozásukat elsősorban Miskolcon, Szikszón, Aszalón, Ónodon, Forrón, Göncön, Kassán, kisebb részben Tállyán, Szerencsen, Abaújszántón bonyolították le, de távolabbi vásárokat is látogattak, különösen a vasút megjelenése után.

A falusi és mezővárosi kisiparon kívül említésre érdemes ipari tevékenység a Hernád völgyében nem volt a 18-20. században. A huszadik század küszöbén a népesség 78,4%-a a mezőgazdaságból élt, ami 10%-kal magasabb érték, mint az akkori országos átlag. Ipari tevékenységből a népesség mindössze 9%-a részesedett, ami ugyancsak kedvezőtlenebb arány az országos átlaghoz viszonyítva. A településeken 419 fő foglalkozott vas- és fémiparral, építőanyag-gyártással 49 fő, faiparral 120 fő, ruházati iparral 458 fő, élelmiszeriparral 261 fő, építőiparral 127 fő, s volt 253 szállodás, illetve vendéglős is. Az ipari tevékenységet folytató vállalatok 58,4%-a egyetlen főből állt, egy segéddel dolgozott 22,1%, két segéddel 11,3%, három-öt segéddel 7,3%. Ettől több alkalmazottal működő vállalkozást alig találhatunk a településeken. A következő évtizedekben a népesség nemzetgazdasági ágankénti aránya lényegében nem változott. 1941-ben az összes népesség 76%-a mezőgazdaságból, 10,7%-a iparból, 5,3%-a kereskedelemből és közlekedésből élt.

A 20. század első évébe átlépő Hernád-völgy népessége valamivel kedvezőbb anyagi kondíciók között szervezhette gazdasági-társadalmi életét, mint pl. a szomszédos csereháti népesség, de gazdasága korántsem volt annyira stabil és alkalmazkodóképes, hogy a következő évtizedek ismétlődő kihívásait gond nélkül átvészelhette volna. A tradicionális mezőgazdálkodás, a gazdálkodás technikájában és technológiájában tetten érhető

konzervativizmus, az öröklött, s korántsem előre vivő társadalmi tradíciók, a krónikus tőkehiány egyaránt az árutermelő gazdálkodás kibontakozási lehetőségeit akadályozta. A legtöbb Hernád menti gazdaság csak az önellátás keretei között működhetett tovább, alig meghaladva a 19. század végét is jellemző viszonyokat.

Irodalom

- Borovszky Samu (szerk.): *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város (Magyarország monográfiája)*, Budapest, 1905
- Csorba Csaba (szerk.): *Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek)*, Miskolc, 1990
- Csorba Csaba (szerk.): *Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek)*, Miskolc, 1993
- Danyi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest, 1960
- Dobány Zoltán: *A Cserehát történeti földrajza (18-20. század)*, Nyíregyháza, 1999
- Dobány Zoltán: *A település földrajzi környezete. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): Halmaj monográfiája, Halmaj, 2002*
- Dobány Zoltán: *Adattár a Hernád-völgy történeti földrajzához (kézirat)*, Nyíregyháza, 2005
- Dobány Zoltán: *Társadalmi-gazdasági viszonyok a Hernád völgyében a 18-19. században. In: Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümegey Zoltán (szerk.): Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére, Szeged, 2006*
- Dobány Zoltán: *Adatok a Hernád-völgy 18-20. századi népesség- és településföldrajzához. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén központja, Nyíregyháza-Szerencs, 2007*
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik, I-IV. kötet, Pest, 1851*
- Frisnyák Sándor: *A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Történeti földrajzi tanulmányok, Nyíregyháza, 2004*
- Frisnyák Sándor: *A Hernád-völgy történeti földrajza (2005, megjelenés alatt)*
- Gyórfy István: *Az Alföld település formái. Magyar falu magyar ház, Budapest, 1943*
- Korponay János: *Abaújvármegye monographiája, I-II. kötet, Kassa, 1866-1878*
- Magda Pál: *Magyar Országnek és határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geographiai leírása, Pest, 1819*
- Marosi Sándor – Somogyi Sándor (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere, I-II. kötet, Budapest, 1990*
- Szabó József: *A Cserehátvidék geomorfológiai fejlődése és domborzati képe = Földrajzi Értesítő, XLVII. évf. 3. füzet, 1998*
- Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai I., Budapest, 1896*
- Takács Péter – Udvari István: *Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza, 1998*
- Vályi András: *Magyar országnak leírása I-III. kötet, Buda, 1796-1799*
- Viga Gyula: *Árucseré és migráció Észak-magyarországon, Debrecen-Miskolc, 1990*